

УДК 355.337.2 : 329(477)

УКРАЇНСЬКИЙ ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Корнієвський Олександр Анатолійович,
доктор політичних наук, доцент;
Горелов Денис Миколайович

Визначено характерні особливості волонтерської діяльності в розвинених країнах Заходу. Проаналізовано сучасний стан розвитку волонтерського руху в Україні.

Ключові слова: волонтерський рух, громадянське суспільство, соціальне служіння, суспільна активність.

Події останнього десятиліття в Україні спричинили докорінні зміни в соціокультурному середовищі українського суспільства, пов'язані з переосмисленням ціннісних пріоритетів, зміною ідеологічних орієнтирів і справжніми зламами на рівні суспільної свідомості внаслідок подій кінця 2013 – початку 2014 рр.

За дії низки чинників виявилася кричуща неготовність державних структур ефективно реагувати на виклики та діяти в екстремальних умовах суспільного конфлікту, територіальної анексії та зовнішньої агресії. За такого перебігу подій вітчизняне громадянське суспільство продемонструвало вражаючу здатність до консолідації й мобілізації, зумівши створити дієву мережу громадських ініціатив та об'єднань. Вони взяли на себе вирішення найбільш гострих і невідкладних проблем, з якими українська спільнота не стикалася від часів здобуття державної незалежності 1991 р.: різнопланова допомога біженцям з невідконтрольних українській владі територій, матеріально-технічне забезпечення силових структур, збір коштів і продовольства, закупівля медичного обладнання та медикаментів для поранених тощо.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що позитивна практика функціонування волонтерських організацій в Україні потребує нормативної й адміністративної підтримки з боку держави. Тому пошук способів співіснування та спів-

праці волонтерських громадських організацій з державними установами заради досягнення синергетичного ефекту, законодавче регулювання діяльності таких організацій – це широке поле для дослідницької діяльності у сфері новітніх суспільно-політичних відносин.

Питання суспільної активності громадян у сучасній науці розглядаються насамперед під час вивчення процесів становлення відкритого суспільства, концепцій розвитку третього сектору, його впливу на динаміку суспільних відносин (Т. Леввіт, Дж. Ван Тіл, Л. Саламон, Х. Анхайер).

Значна увага приділяється дослідженню громадських об'єднань і рухів як форми самоорганізації громадян, практичної сторони здійснення благодійництва і волонтерства, розвитку механізмів та організаційних форм (П. Друкер, А. Турен, Д. Метьюз). Подібні дослідження добровільної активності громадян з'ясовують окремі аспекти державної політики щодо волонтерських рухів, взаємодію організацій третього сектору з державними органами при вирішенні нагальних питань соціальної сфери, оцінюють загальний рівень розвитку третього сектору та участі в такій діяльності різних соціальних груп і прошарків населення (К. Бідерман, Л. Якобсон, І. Мерсіянова, В. Якимець). Детальніше волонтерство вивчається в межах спектра дисциплін, проте особливе значення для дисциплінарних досліджень цього суспільного явища має соціо-

логічна наука та її підгалузі – соціальна робота, соціальний менеджмент, соціальна психологія, соціальні технології.

Подібна багатогранність проблеми, її міждисциплінарний характер актуалізують необхідність вжиття комплексу багатопланових досліджень волонтерства як соціокультурного феномену, що набуває дедалі вагомішого значення і на загальноукраїнському, і на світовому рівнях [1].

Мета статті – з'ясування місця та ролі волонтерства в сучасному громадянському суспільстві України, з огляду на різноманітність його форм і виявів та нагромаджений світовий досвід, значний рівень авторитету до представників волонтерських рухів, і як наслідок – їх зростаючий вплив на суспільно-політичне життя українського соціуму.

Важливого значення, особливо в кризові періоди суспільного буття, набуває волонтерська діяльність, спрямована на зняття соціального напруження завдяки підтримці найбільш знедолених категорій населення; забезпечення гідного існування громадян, які через об'єктивні обставини не здатні піклуватися про себе самостійно; «заповнення» недоліків державної соціальної політики, насамперед за рахунок оперативного реагування та надання ефективної адресної соціальної допомоги, що відповідає потребам і запитам конкретної людини; поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей і настрів у суспільстві тощо.

Говорячи про волонтерство, необхідно зазначити, що визначення цього явища й досі потребує науково завершеного трактування, враховуючи всю його багатогранність. Відповідно до радянської традиції термін «волонтер», «волонтерський» (від лат. *voluntarius, voluntas* – добра воля) сприймався виключно у воєнному контексті для позначення особи, яка добровільно вступила на військову службу. І лише у зв'язку з активізацією світового волонтерського руху в різних його формах в останній третині ХХ ст., розповсюдженням на пострадянському просторі у 1990-х роках діяльності численних благодійних організацій, програм обміну, цільових благодійних міжнародних програм, у суспільній свідомості термін «волонтерство» оформлюється та починає сприйматися як різновид суспільно-корисної діяльності, найчастіше безоплатної та соціально значимої, що надається фізичними особами – добровольцями з особистої ініціативи або ж від недержавної некомерційної організації-об'єднання.

Зростаюча суспільна значимість явища волонтерства та його відносна новизна в поєднанні з багатоплановістю й можливістю застосування міждисциплінарного підходу робить різні його аспекти перспективним об'єктом для досліджень, причому авторські підходи й різночитання починаються вже на етапі визначення самого

поняття досліджуваного явища та основних його характеристик [2]. Отже, можна констатувати, що поняття волонтерської діяльності нині як у науковому дискурсі, так і в суспільстві не сформувалося до кінця, допускаючи варіації у значеннях і смислах залежно від конкретного контексту.

Зарубіжний досвід волонтерства

Нині волонтерів більш із понад 100 країн світу об'єднано в глобальний світовий рух, який стає дедалі впливовішим. Так, у США кількість волонтерів сягає близько 60 % серед жінок, які присвячують волонтерській діяльності в середньому 3,4 год. на тиждень, та близько 50 % серед чоловіків (3,6 год. на тиждень). Громадяни Канади працюють волонтерами в середньому 191 год. за рік, що є еквівалентом 578 000 робочим місцям із повною зайнятістю. У Франції в акціях волонтерських організацій беруть участь 19 % дорослого населення (з них 60 % регулярно), віддаючи волонтерській діяльності понад 20 год. за місяць. Кожен третій громадянин ФРН (22 млн осіб) є волонтером і присвячує праці у волонтерських асоціаціях, проектах і групах взаємодопомоги понад 15 год. за місяць. У Південній Кореї вартість послуг волонтерства перевищує 2 млрд дол. США за рік. Досвід роботи волонтером мають 26 % громадян Японії, 48 % з них упевнені в тому, що волонтерська праця дуже корисна для особистого зростання та суспільства загалом. 72 % волонтерів Ірландії вважають, що вони виконують те, що ніколи не може бути зроблене оплачуваними робітниками.

Загалом щороку волонтерською діяльністю охоплено понад 100 млн осіб дорослого населення планети [3].

Особливого розвитку волонтерство набуло в США, де починаючи з 1990-х років волонтерський рух став масовим. За оцінками фахівців, близько 80 % благодійних організацій існують саме завдяки роботі волонтерів. У волонтерському русі беруть участь різні верстви населення, незалежно від професії, рівня освіти чи доходів.

Нині основною структурою, завдяки якій американські волонтери можуть знайти собі заняття, а організації та особи, що потребують помічників-волонтерів, можуть заявити про свої потреби, є волонтерські центри, яких у країні діє понад 500. Фінансовий еквівалент волонтерської праці за рік у США перевищує 5300 млрд дол.

Практика багатьох країн підтверджує, що діяльність волонтерів приносить суспільний прибуток і забезпечує внесок у ВВП від 4 до 8 % [4]. І хоча безоплатність волонтерської праці є одним із визначальних принципів волонтерського руху, для більшості невеликих некомерційних організацій різного спрямування саме допомога працівників-волонтерів стає визначальною. Отже, чинник настільки масштабного залучення громадян на добровільній основі до надання

безоплатних послуг робить волонтерську діяльність вагомим економічним ресурсом на державному рівні.

У сприйнятті американців участь у волонтерському русі є визначальним показником особистісних якостей і характеристик людини: участь у добровільних проектах допомоги є безумовною перевагою під час пошуку роботи; безоплатна допомога з боку висококласних фахівців, особливо лікарів чи юристів, забезпечують їм репутацію та популярність, посилюють їх конкурентну перевагу; волонтерський досвід істотно збільшує шанси на отримання стипендій на навчання і вступ до престижних навчальних закладів; робота волонтером зараховується при визначенні трудового стажу так само, як і оплачувана праця.

Доволі часто участь у волонтерському русі беруть цілими родинами, що має значний виховний ефект для дітей, фактично гарантуючи участь наступних поколінь у добровільних ініціативах.

Умовно весь спектр волонтерських проектів можна розділити за видами діяльності, цілями та завданнями, які вони вирішують:

- проекти гуманітарної спрямованості – чи не найширший спектр добровільних ініціатив щодо надання різного роду допомоги, передусім соціально-консультативні та правозахисні послуги; для різних категорій людей – це допомога дітям із проблемних сімей, адаптація людей з обмеженими можливостями, соціальна реабілітація колишніх злочинців тощо;

- проекти екологічного спрямування, присвячені збереженню довкілля, подоланню наслідків техногенних аварій (виливи нафти, лісові пожежі тощо), підтримка діяльності національних парків і заповідників (наприклад *Volunteers In Parks*);

- культурно-історичні ініціативи, спрямовані на збереження історичних пам'яток, культурного надбання країни в його матеріальних і нематеріальних виявах (проект *Historical Interpretation Volunteers*).

Після трагічних подій вересня 2001 р. стало очевидно, що волонтерський рух може зробити суттєвий внесок у вирішення не лише соціально орієнтованих, екологічних та інших традиційних проблем. З ініціативи президентської адміністрації було запропоновано низку законодавчих актів, що передбачали істотне розширення загальнонаціональних волонтерських програм, спрямованих на підвищення дієвості суспільно-корисної роботи, що її виконують учителі, лікарі, пожежники, співробітники поліції та служб із надзвичайних ситуацій (з огляду на міркування, що волонтери зі спеціальною підготовкою мають взяти на себе завдання протидіяти надзвичайним ситуаціям та мінімізувати їх наслідки). Цей заклик був підтриманий мільйонами американських громадян, а участь волон-

терів у забезпеченні внутрішньої безпеки держави та її громадян визнавалася невідкладною необхідністю [5].

У Європейському Союзі волонтерський рух також користується великою популярністю серед населення. 2011 рік було проголошено Роком волонтерства, а його цілями стали:

- створення сприятливих і полегшених умов для діяльності добровольців країн – членів ЄС;
- розширення можливостей волонтерських організацій та підвищення якості результатів їх діяльності;

- винагородження та визнання волонтерської діяльності;

- підвищення обізнаності людей щодо цінностей і важливості волонтерської діяльності [6].

З-поміж європейських країн один із найвищих показників участі населення у волонтерській діяльності спостерігається у Великій Британії – до 30 % та Ірландії – 33 %, а однією з найпопулярніших сфер є соціальна робота, хоча останніми роками зросла популярність волонтерства під час проведення спортивних заходів та акцій зі збереження довкілля.

Особливістю волонтерського руху Франції, де до 20 % дорослого населення беруть участь у добровільних ініціативах на постійній основі, є залучення волонтерів до роботи в місцевих органах влади, державних установах, навіть в органах поліції та громадської безпеки, посольствах і консульствах. Найпопулярнішими напрямками є проекти у сферах охорони здоров'я та реабілітації, боротьба з ізоляцією та дискримінацією, адаптація іммігрантів, освітні й культурологічні проекти.

Волонтерська діяльність Німеччини має свої особливості, відображені в законодавчих ініціативах. Так, з 1964 р. реалізується державна програма «Добровольчий соціальний рік» (*FÖJ*), яка дає змогу німецькій молоді протягом року виконувати різні роботи в соціальній або ж екологічній сферах, а з 2002 р. волонтерська діяльність почала зараховуватися як альтернатива службі в армії. *FÖJ* трактується як допоміжна практична діяльність з повним робочим днем упродовж 6–12 місяців (з можливістю продовження до 18-ти); здійснюється в лікарнях по догляду за хворими, роботі з дітьми і молоддю (молодший медперсонал); будинках для літніх людей (санітари, прибиральники); дитячих закладах (помічники вихователів); спецзакладах для людей з фізичними або розумовими вадами (санітари, помічники вихователів, прибиральники). До екологічного складника *FÖJ* відносять добровільну роботу на фермах, у лісних господарствах, музеях, притулках для тварин тощо.

У сприйнятті німецьких громадян участь у таких програмах – це передусім можливість здобути цінний життєвий досвід та визначитися із власним майбутнім. За різними підрахунками, до однієї третини жителів Німеччини на постійній

основі беруть участь у різноманітних волонтерських проектах, вважаючи це невід'ємним складником успішного співіснування громади [7].

Волонтерський рух у сучасній Україні

Соціологічні дослідження свідчать, що український волонтерський рух у 2014 р. за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації [8]. Зростання активності волонтерського руху було зумовлене двома основними чинниками: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації.

За таких обставин патріотично налаштовані люди взяли на себе відповідальність за розвиток поточної ситуації, пов'язаної з подіями на Євромайданах країни та військовими діями на її теренах. До найбільш дієвих форм самоорганізації населення варто віднести волонтерську діяльність, без потужного впливу якої було б складно сподіватися на наближення нормалізації ситуації.

Умови функціонування волонтерського руху під час Євромайданів та воєнних дій були різними залежно від ролі держави у цих процесах. Протистояння представників громадянського суспільства із бюрократичною системою під час Революції гідності віднесло більшість громадських об'єднань до опозиційного табору. Згодом військова агресія ззовні об'єднала зусилля громадянського суспільства і держави у боротьбі з нею. Крім того, волонтерська робота на Євромайданах була для більшості її виконавців першим досвідом і стихійним виявом небайдужого ставлення до перебігу подій. Подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із військовими діями, був більш структурований і потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання.

Представники волонтерських об'єднань на Євромайданах здійснювали і акумуляцію ресурсів з подальшою передачею їх для потреб наметових містечок (продовольство, медикаменти, побутові речі тощо), і особисто виконували роботу соціального, просвітницького, медичного, інформаційного спрямування. Багато тисяч українських патріотів фактично виконували волонтерську роботу, не входячи до організованих осередків: надавали притулок протестувальникам, забезпечували їх продуктами харчування, здійснювали інші функції волонтерів.

Характерною особливістю розвитку волонтерського руху в цей період стало залучення со-

ціальних мереж до підтримки та поширення громадянських ініціатив, які здебільшого функціонували у форматі «неформальних волонтерських груп». Інформаційні технології допомогли створити нову якість комунікації між однодумцями, пришвидшили термін виведення волонтерських проектів на рівень їх практичної реалізації.

Неможливо визначити реальний кількісний склад учасників волонтерського руху через постійне його поповнення, небажання афішувати свою діяльність і напівлегальність частини волонтерських організацій. Проте саме такі гнучкі форми волонтерської діяльності виявилися найбільш продуктивними. Обхід бюрократичних процедур за умов екстраординарних обставин приводив до економії часу, що позитивно вплинуло на якість волонтерських послуг.

Події, пов'язані із сепаратистськими рухами на півдні та сході України, позначилися на структурі волонтерської діяльності та умовах її здійснення: зміщено акцент з допомоги цивільному населенню на постачання всього необхідного для проведення АТО. Найбільший внесок у справу посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку військових дій у Донецькій та Луганських областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства. За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися в потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектра потреб як силових структур, так і громадян, що постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два чинники: патріотичний підйом у суспільстві, що привів до появи безпрецедентної кількості волонтерів і благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій.

З-поміж найпомітніших організацій необхідно виділити волонтерське об'єднання «Народний тил», до якого належать «Колеса народного тилу» (постачання машин до АТО), «Медичний народний тил» (постачання ліків до АТО), *Help Army*, Фонд оборони України, «Крила Феніксу», «Армія SOS», «Народний проект», Волонтерська сотня. Зауважимо, що перелік прикладів ефективної самоорганізації волонтерів набагато ширший і включає тисячі організаційних утворень і людей, які одноосібно займаються волонтерською діяльністю.

З багатьох напрямів роботи волонтерів, спрямованої на протидію зовнішньої агресії та її наслідків, можна виділити чотири основні, якими вони опікуються найбільше: збирання і доставлення в зону АТО необхідних ресурсів; надання медичної допомоги постраждалим під час її проведення; допомога вимушеним переселенцям; пошук зниклих безвісті та звільнення полонених.

Суттєвим недоліком початкового періоду волонтерського піднесення в Україні стала фак-

тично повна відсутність механізмів взаємодії та координації між волонтерськими організаціями й державними установами, що зумовили хвилю обурення в суспільстві та звинувачення урядової бюрократії в перешкоджанні волонтерській діяльності. Високий авторитет волонтерів у середовищі громади, визнання їх ролі в ситуаціях, коли йшлося, без перебільшення, про державну безпеку, підштовхнули владні структури до налагодження діалогу з добровольчим громадським рухом. Лідери провідних волонтерських об'єднань добилися зустрічей з українським керівництвом, деякі з них отримали відповідальні державні посади саме з метою пов'язати запити й можливості дедалі зростаючого волонтерського «корпусу» з інструментарієм і повноваженнями владних структур.

Окремих адекватних кризовій ситуації заходів щодо нормативно-правового врегулювання поточної волонтерської діяльності було вжито ще у 2014 р., що знайшло підтримку серед волонтерської громади, однак ці заходи є недостатніми для підготовки системного законодавчого поля. Тому пошук оптимальної моделі законодавчого унормування волонтерської діяльності в Україні є актуальним предметом для дослідження фахівців, окремі ж експертні напрацювання вже є у вільному доступі [9].

Наступним кроком, який має зміцнити здобутки масового волонтерського піднесення 2014 р., має стати зростання рівня колективної відповідальності громади, зміцнення позицій об'єднань громадян в органах місцевого самоврядування. Важливо не допустити ефекту «втоми» волонтерів, повернення добровольчих ініціатив до низового рівня одиночних проєктів. Очевидно, що вирішити кризу в Україні лише за допомогою громадських гуманітарних ініціатив неможливо, але об'єднати громадянське суспільство довкола ідей добробчинності, благодійництва та соціального служіння цілком можливо.

Ще однією особливістю відродженого в надзвичайних умовах українського волонтерства може стати його швидка політизація.

Експерти мають неоднозначні оцінки щодо «політизації» українського волонтерства. Так, відзначаючи безсумнівну користь від популяризації самої ідеї добровільної діяльності на користь суспільства, громадський експерт Віталій Кулик, вважає, що потрапляння навіть найавторитетніших волонтерів до «касти політиків» навряд чи дасть їм змогу змінити систему, що склалася, однак може істотно підірвати довіру до

громадського сектору загалом. На думку відомого українського соціолога Євгена Головахи, впізнавані особи волонтерів у партійних списках використовуються політехнологами для підвищення рейтингу політичних партій, але це водночас позбавляє активістів можливостей здійснювати основну функцію – громадського контролю.

Водночас, як стверджує український письменник і соціальний психолог О. Покальчук, згуртування українського суспільства відбулося через загрозу прямої окупації та інтервенції, з її послабленням може дезактивуватися і громадська діяльність, яка ще не стала в Україні потужним складником суспільного буття. Оптимістичніше налаштовані експерти вважають, що подібне визнання заслуг волонтерів продемонстрували широким верствам населення привабливість волонтерства, фактично підмінивши собою непрацюючі «соціальні ліфти», продемонструвавши ще один шлях поєднання реалізації особистісних амбіцій із суспільною користю [10].

Висновки

У 2014 р. волонтерський рух в Україні за масштабом поширення став безпрецедентним виявом самоорганізації громадян.

За умов розбалансування системи державного управління, браку ресурсних можливостей і зовнішньої агресії волонтерські організації виконують функції держави із забезпечення силових структур і громадян, які постраждали під час збройного протистояння. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє патріотичний підйом у суспільстві, що спричинив появу безпрецедентної кількості волонтерів і жертвувачів.

Розроблення та прийняття системного законодавства, що врегулює благодійну та волонтерську діяльність і створить умови для розвитку якісно нового рівня діяльності волонтерів та їх взаємодії з органами державної влади, є першочерговим завданням для експертного співтовариства й депутатського корпусу.

Сприятиме розвитку волонтерського руху в Україні, підвищенню якості надання волонтерської допомоги ухвалення Верховною Радою України 5 березня 2015 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності». Цей Закон, зокрема, тлумачить терміни «волонтер», «волонтерська діяльність», уточнює права та обов'язки волонтерів, пояснює особливості відшкодування витрат, пов'язаних із наданням волонтерської допомоги.

Список використаних джерел

1. *Salamon M.* Measuring the economic value of volunteer work globally: concepts, estimates and a roadmap to the future / M. Salamon, S. Sokolowski, M. Haddock // *Annals of Public and Cooperative Economics*. – 2011. – Vol. 82. – № 3.
2. *Певная М. В.* Волонтерство как социологическая проблема / М. Певная // *Социологические исследования*. – 2013. – № 2. – С. 117–118; *Гареева Е.* Анализ волонтерства как процесса социализации со-

- временной молодежи / Е. Гареева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2013/157/3674>; Похомова А. Волонтерство в современном мире как социальное явление / А. Похомова // Социологические исследования. – 2012. – № 3 – С. 63–66; Anheier H. K. Volunteering in cross-national perspective: Initial comparisons. Civil Society / H. K. Anheier, L. M. Salamon // Working Paper. – 2001. – 10.
3. Кравівіна Г. О. Світовий волонтерський рух: стан і статус / Г. О. Кравівіна // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 1. – С. 73–76.
4. Кравівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація в добровольчестві // Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. ст. / М-во освіти і науки України, Львів. ін-т економіки і туризму. – Львів: ЛІЕТ, 2010. – № 5. – С. 117–123.
5. Слободская М. А. Добровольческая деятельность как ресурс общественного развития / М. Слободская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pogo.ru/speeches/other9.doc
6. European Year of Volunteering [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/citizenship/european-year-of-volunteering/index_en.htm
7. Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) oder Freiwilliges kologisches Jahr (FÖJ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/f_jfg/gesamt.pdf
8. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – К. : НІСД, 2015. – С. 15–16.
9. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – К. : НІСД, 2015. – С. 32–35.
10. Котляр А. ...Чи потрібні волонтери в політиці? // Дзеркало тижня. – 2014. – № 33. – 20–26 верес. – С. 1, 14.